

Arvid Lindmans första ministär 1906—1909.

Interiörer och synpunkter.

I.

Måndagen den 14 maj 1906 började debatterna i riksdagen om den Staaffska regeringens rösträttsproposition. I första kammaren avslogs propositionen samma dag med överväldigande majoritet. I den andra antogs den följande dag med betydande röstövertikt. Det var vid detta tillfälle Staaff i ett anförande mot debattens slut karakteriserade stridsläget med den ryktbara antitetiskt formade frågan: »Skall konungamakt med folkmakt eller konungamakt med herremakt råda i Sveriges rike?» De eggande orden, vartill uppslaget, i förbigående sagt, sannolikt hämtats från ett ställe i Geijers andra föreläsning »Om vår tids inre samhällsförhållanden», väckte oerhörd förbittring på högerhåll, särskilt inom första kammaren. Inom liberala partiet torde man på sina håll ha ansett dem onödigt skarpa. De voro avsedda som appell vid de andrakammarval Staaff motsåg. Faktiskt inledde de den följande regeringskrisen ur vilken den Lindmanska ministären utgick.

Staaff hade knappast hunnit sluta sitt anförande då krigsminister Tingsten reste sig från statsrådsbänken och demonstrativt lämnade kammaren. Dagen därpå ingav Tingsten och utrikesminister Trolle som också ogillade Staaffs ord sina avskedsansökningar. Detta steg bekymrade föga Staaff som under alla förhållanden tänkt sig en rekonstruktion av ministären. Staaffs plan att lösa den konflikt som uppstått var upplösning av andra kammaren så att folket i val finge tillfälle att uttala sig i frågan om majoritetsval eller dubbel-

proportionalism enligt det av högern i den s. k. Påboda-motionen framlagda förslaget. Han hoppades därmed finna ett medel att förmå första kammaren till kapitulation. Om denna plan hade regeringen efter en längre överläggning enats redan samma dag första kammaren fattade sitt avslagsbeslut. Några dagar senare (den 19 maj) framställde Staaff till konungen begäran om andra kammarens upplösning. I händelse av nekande svar vore regeringen beredd att avgå. Svaret lämnades inte förrän en vecka senare.

Under tiden fördes förhandlingar om bildande av ny ministär, varvid kronprinsen hela tiden företrädde kungamakten. Han antydde visserligen till Staaff möjligheten att den sittande regeringen stannade kvar och ånyo lade fram sin rösträttsproposition vid 1907 års riksdag, men till upplösningskravet var han bestämd motståndare. I själva verket synes kronprinsen ha varit högst angelägen att få bort den Staaffska ministären. Säkerligen medverkade härtill inte minst det spända förhållande vari han kommit till Staaff. Att skaffa ny ministär ställde sig dock, åtminstone till en början, inte så lätt.

Det intressantaste och på samma gång svåröverkomligaste momentet i regeringsbildningen, vid vilken ledande förstakammarmän — Lundeberg, Fredrik Wachtmeister, Hugo Tamm — med råd och dåd assisterade, var statsministerpostens besättande. Det är välbekant att den först erbjöds Alfred Petersson i Påboda. Möjligen har dock Lundebergs namn dessförinnan åtminstone diskuterats. Själv omtalar Påboda i ett brev till sin hustru den 23 maj att han »två gånger varit uppe hos kronprinsen, och sista gången erbjöd han mig statsministerposten». Påboda var beredd på anbudet, »men bördan och ansvaret syntes mig för tungt», skriver han, »varför jag måste säga nej». Han tillägger: »Du har emellertid stått mycket nära att bli excellensfru.» Politiska skäl har med all sannolikhet medverkat till Påbodas avböjande. Han hade blivit utsatt för starka påtryckningar. Fredrik Wachtmeister, som jämte Hugo Tamm särskilt synes ha ivrat för Påbodas kandidatur, försökte »under två timmar», berättar Wachtmeisters dotter Maud von Steyern i sin dagbok, »över-

tala Påboda, som ibland vacklade». Wachtmeister hade ett personligt motiv att söka influera Påboda. Hans egen kandidatur var närmast i åtanke, och Påboda som inte var okunnig härom gjorde å sin sida vad han kunde för att förmå honom att ställa sig till förfogande. »Påboda och Pappa», heter det i dagboken, »ha under långa samkväm försökt övertala varandra att bli statsminister.»

Det har allmänt ansetts att budet efter Påbodas nekande gått till Lindman. Som nyss antytts var så inte förhållandet. Kronprinsen vände sig dessförinnan till Wachtmeister. Denne avböjde trots hård pressning. Wachtmeister skall till och med ha ansatts hårdare än Påboda. Hans avböjande bemöttes av kronprinsen, för att ännu en gång citera anförda dagbok, med att han ej visste om Wachtmeister »ens hade rätt att säga nej, då både kungamakten och hans parti så ivrigt önskade det». Genom sin kända moderation hade Wachtmeister kunnat väntas bli väl mottagen av andra kammaren. Huruvida ytterligare någon tillfrågats av kronprinsen före Lindman är ej känt. Det kan dock förtjäna nämnas att Lundeborg, ehuru förgäves, sökte värva Hugo Hamilton, uppenbarligen ett led i strävan att ge ministären ett så moderat utseende som möjligt.

Tydligt är sålunda att det ingalunda var med någon självskrivethetens rätt som Lindman tillträdde riksledningen. Han stod i reserven, beredd att rycka in för den händelse de först tillfrågade och mera önskvärda kandidaterna skulle vägra. Då kronprinsens kallelse slutligen kom tvekade han inte. Det kan ej med bestämdhet fastställas vid vilken tidpunkt detta skedde. Tisdagen den 22 maj lovade Påboda gå in i ministären som jordbruksminister, »om sammansättningen och förhållandena bliva sådana att jag anser den möjlig». Löftet gavs sålunda inte utan ett visst förbehåll. Enligt vad Påboda vid sin avgång tre år senare uppgivit i en intervju i Dagens Nyheter (17 mars 1909) uttalade han den önskan att i regeringen »inte skulle medtas någon annan representant för förstakammarmajoriteten än statsministern själv». Som en följd av Påbodas »önskan» torde man ha att

se att två män ur denna majoritet, Ernst Trygger och G. F. Östberg, vilka synes ha varit allvarligt påtänkta, inte kom med. För övrigt synes regeringsbildningen ha gått jämförelsevis lätt. Föregående privata överläggningar mellan ledande högermän torde ha medverkat härtill. Trolles och Tingstens övergång till den nya ministären var utan tvivel från början förutsatt.

Först fredagen den 25 maj, då den Lindmanska ministären faktiskt var så gott som färdigbildad — endast två platser återstod att besätta —, svarade konungen på Staaffs fråga om upplösning. Det blev givetvis nekande, nu då kungamakten befann sig på den säkra sidan. Som motivering angavs kort och gott att det varken vore logiskt eller parlamentariskt riktigt att upplösa en kammare som bifallit en kungl. proposition. Det var en lektion i parlamentarism som torde ha förvånat Staaff. Han bemötte den efteråt i den redogörelse han offentligt gav för regeringens avgång. Följden av konungens svar blev som väntat att den Staaffska regeringens medlemmar ingav sina avskedsansökningar. Först nu erhöll Lindman officiellt uppdrag att bilda regering. I den kommuniké härom som utsändes till pressen meddelades tillika att konungen först anmodat Petersson i Påboda, men att denne avböjt. Sedan Lindman kompletterat sin ministerlista med de två namn som ännu fattades (Juhlin och Hederstierna) ägde regeringsombytet rum (29 maj).

Arbetet med den Lindmanska ministärens bildande företer en del egendomliga drag. Det försiggick i hemlighet bakom den gamla ministärens rygg medan denna alltjämt satt kvar avvaktande svar på den fråga som skulle avgöra dess öde. Svaret förhalades, inte därför att kungamakten tvekade om sin mening, utan därför att den synbarligen ej fann rådligt komma fram med den innan garanti vunnits för att en ny ministär stod i beredskap. Egendomligast av allt var att regeringen aldrig bereddes tillfälle att genom överläggning med konungen eller kronprinsen närmare utveckla sin ståndpunkt i den allt dominerande upplösningsfrågan. Förgäves gjorde Staaff försök att komma till tals med konungen, som avspisade honom med att frågan tills vidare

lagts i kronprinsens hand. Och denne hade sagt sig ännu vara odeciderad. Om det som försiggick visste Staaff och hans kolleger mycket litet, och nästan in i det sista svävade de i ovisshet om vad svaret skulle bli på deras anhållan. Då Carl Carlsson Bonde vid ett samtal med kronprinsen framhöll angelägenheten av att han rådförde sig om situationen även med representanter för vänstern fick han till svar att detta ej behövdes, eftersom han genom regeringen fick kännedom om vänsterns åsikter. Repliken bör ses mot bakgrunden av det förhållandet att kommunikationen mellan de officiella rådgivarna och kungamakten, tydligen med full avsikt från dennas sida, hela tiden systematiskt hölls stängd. Förfarings-sättet, som irriterat kommenterades inom statsråds-kretsen, fick olyckliga följder. Det måste hos Staaff ha kvarlämnat ett outplånligt intryck och befast hans misstro mot kungamak- tens innehavare. Det kan inte sägas att denna misstro var ogrundad.

Om det var klokt av regeringen att i kabinetsfrågans form begära riksdagsupplösning kan anses diskutabelt. Det tagna steget gav kungamakten en välkommen anledning att göra slut på det vänsterexperiment som för ett halvår sedan börjat med den Staaffska ministären. Beslutsamt ryckte den första kammaren till undsättning för att avvärja det hot som riktats emot den. Kungamakten delade helt högerns uppfattning om den situation som uppstått och det sätt varpå röst-rättsfrågan borde lösas, lika visst som det var av högern den tog råd hur den borde handla. Betecknande är att den nya regeringens program i nämnda fråga kungjordes i en kunglig diktamen till statsrådsprotokollet, där konungen önskade regeringen »lycka och framgång» i det värv som förestod. En association mellan kungamakt och höger av ett annat, vida intimare slag än tidigare tog vid, en association som under växlande öden varade i mera än ett decennium.

Historiskt har den Lindmanska regeringen sin betydelse i den svenska ministärens utveckling som den första kon-servativa partiministären i modern mening. Den utgör som sådan ett motstycke, om man så vill — trots det olikartade

i de parlamentariska förutsättningarna — till sin föregångare, den första vänsterministären. Partiförankringen var systematiskt genomförd. Två representanter, Lindman och Swartz, togs från första kammaren, en från vardera av dennas partier, och två, Påboda och Å. H. Hammarskjöld, från andra kammarens nationella framstegsparti. Lantmannapartiet blev utan företrädare, men Påboda var kapabel att representera även detta parti. Han har karakteriserat ministären som en koalitionsminister, vilket kan vara berättigat med hänsyn till den skillnad som ännu upprätthölls mellan de båda kamrarnas högerelement. Men den konservativa ursprungsbeteckningen är oförtydlig. Häri göres ingen ändring genom närvaron av en liberal, ur sitt parti utgången proportionalist (Roos). De färgskiftningar som funnos inom ministären skulle snart nog framträda.

Det har sagts att Lindman var fri och obunden i rösträttsfrågan och att det låg en stor fördel häri då han gick att lösa denna fråga i dubbelproportionalismens tecken. Det förhöll sig inte alldeles så. I ett brev till Christian Lundeberg i början av 1906 förklarade han sig ej ens vilja vara med om en utredning av dubbelproportionalismen. Tre månader senare sade han i ett offentligt tal att han väl kunde vara med om proportionella val även till första kammaren blott inte därigenom någon förändring gjordes i grunderna för kammarens sammansättning (fyrkskalan). Det är karakteristiskt för det tvångsläge som genom det dramatiska omskiftet i maj inträtt för högern att en man som innerst egentligen var motståndare till det reformverk som nu måste företas sattes till för att genomföra det. Man räknade inte fel på mannen. Från sin företagartid hade Lindman stor förhandlingsvana. Mod och självförtroende fattades inte. Han var i sin bästa ålder (44), med frisk aptit på livet, inte minst det politiska. »Jag vet ej rätt varuti det ligger, men det är något som lockar med ganska stor kraft», hade han bekänt redan då det första gången var fråga om hans inval i första kammaren. Och helt visst låg det för en man med hans vitalitet både något lockande och eggande i det stora företag han nu

plötsligt kastats in i. Ett misslyckande att lösa rösträttsfrågan kunde medföra stora risker såväl för kungamakten som för första kammaren, vilka båda på ett särskilt sätt kommit i skottlinjen i den skärpta politiska strid som uppstått. Resoluta tag krävdes. Föga besvärad av principer förstod Lindman snart att stora offer var nödvändiga för att möta riskerna. Han var därför beredd på avsevärda eftergifter när det gällde att vinna de 21 röster i andra kammaren vilka behövdes för att svänga om majoriteten i denna kammare. Å andra sidan var han mån om att i första kammarens intresse inte gå längre i eftergifter än vad som vore absolut oundgängligt för att nå målet. Den taktiska synpunkten var för honom den dominerande.

Påbodas inställning till en blivande rösträttsreform var en annan än Lindmans. Han saknade naturligtvis inte sinne för taktiska synpunkter. Men för honom var det i främsta rummet angeläget att få fram en reform som verkligen gick på djupet. Och han besvärades knappast av några hämningar när det gällde ändring av första kammarens sammansättning. En skillnad i grundsyn mellan ministärens båda främsta män fanns från början. Det är symptomatiskt att finna deras namn sida vid sida i den kommuniké som annonserade regerings-skiftet. Att Påboda här nämdes såsom den först påtänkte till statsministerposten var en uppseendeväckande nyhet som hade sin taktiska motivering. Man ville tala om för svenska folket att anbudet i första hand gått till en representant för »folkmaktens» kammare. Men för Lindman kan det inte ha varit odelat angenämt att offentligen bli utpekad som en andrahandskandidat. Ett och annat tyder på att det gick hogom till sinnes. Man vore nästan frestad tala om ett komplex som följde honom ända tills Påboda lämnade ministären.

II.

»Du Lindman, som är så konservativ, tycker väl inte om detta?» Orden fälldes av konung Gustaf då det nya valspråket i början av december 1907 diskuterades med några av regeringens medlemmar. Lindman kände sig pikerad. Då

konungen avlägsnat sig utbrast han till Trolle: »Han har sagt två dumheter förut i dag».

I kröningsfrågan voro meningarna inom regeringskretsen delade. Mot kröning, dvs. på konungens ståndpunkt, voro Petersson i Påboda, Trolle och Roos, för kröning sju statsrådsledamöter med statsministern i spetsen. Man skall till och med ha funderat på att vid behandling av saken i konselj de sju skulle reservera sig till protokollet. »Lass basen», sade Påboda, »men man tordes icke fullfölja sin aktion».

De båda historierna berättas av general Lars Tingsten i brev till en vän kort efter konungens tronbestigning. Tonen är något skadeglad. Tingsten, som nyss till sin stora förbittring avskedats från statsrådstjänsten, spanade ivrigt efter tecken på att den nye konungen inte skulle »låta regera sig av Lindman». Som teckentydare drog Tingsten förhastade slutsatser. Konungen kunde väl tillåta sig ett skämt med sin statsminister, han kunde hävda och genomföra en mening i kröningsfrågan, men det fanns ingen anledning tro att han i politiken skulle gå andra vägar än statsministern.

Det var en rätt egenartad ministär, om vars inre förhållanden föga är känt, som konung Gustaf övertog efter sin fader. Han hade kunnat följa dess utveckling alltsedan maj 1906, då han som kungamaktens representant varit med om dess bildande. Det mest utmärkande för ministären var kanske att den levde i ett nästan konstant inbördes krig, uppdelad i två motsatta läger: å ena sidan en fronderande minoritet, bestående av jordbruksminister Petersson i Påboda, krigsminister Tingsten, utrikesminister Trolle och konsultativa statsrådet Roos; å andra sidan regeringsmajoriteten, inom vilken statsminister Lindman, finansminister Swartz och konsultativa statsrådet Hederstierna utgjorde ett ledande tremannakollegium. Denna trio utvidgades till en kvartett sedan Hugo Hamilton på hösten 1907 som civilminister inträtt i ministären.

Motsatserna mellan de båda lägren hade framträtt redan i rösträttsfrågan, där en lång dragkamp pågått mellan Lindman och Påboda. Det visade sig nästan från början att

bonden och bolagsdisponenten hade ytterligt svårt att dra jämnt när det gällde att bestämma hur långt fyrskalan skulle reduceras. Påboda ville en mera djupgående reduktion än Lindman, och redan på hösten 1906 kom det till skarpa konflikter, som hotade med en kris där fråga uppstod att antingen den ene eller den andre skulle lämna platsen. Genom en kompromiss kom efter stor ansträngning 1907 års rösträttsproposition till stånd. Det var sedermera endast med svårighet som Lindman i sista stund kunde förmås att acceptera Tällbergsvillkoren. Påboda var anhängare av dessa villkor. Han hade hela tiden varit den pådrivande kraften, och mer än någon annan har han förtjänsten att 1907 års rösträttsreform blev så pass genomgripande som den blev.

Efteråt torde Lindman ha känt sig nöjd med resultatet helst som äran av den stora reformen främst tillskrevs honom. Ännu nöjdare var han kanske vid tanken att han lyckats bringa den av honom speciellt omhuldade malmfältsfrågan i hamn. Om sina båda främsta insatser vid 1907 års riksdag fällde Lindman vid ett samtal kort efter riksdagen med den kände hälsingebonden Per Olsson i Fläsbro några ord vilka som ett eftermäle av honom själv kunna vara förtjänta att anföras. »Vi pratade politik och skrattade som gamla vänner», skriver Per Olsson till Daniel Persson i Tällberg.» Han gav sig f-n på, sade han, att rösträttsfrågan skulle lösas och då gick det. När jag komplimenterade honom för hans sakrika inlägg i malmfrågan förklarade han det icke vara någon konst att tala i en fråga som man i grund och botten förstod. Och f-n vet, tillade han, om jag under hela riksdagen i grund och botten förstod någon mer fråga än denna». Den återgivna replikväxlingen verkar äkta i tonen. Den torde ge ett gott prov på Lindmans skämtlynne.

Med visst fog skulle kunna sägas att motsatserna inom ministären återspegla de sociala och politiska motsatser som söndrade kamrarna.

Inom den ledande majoritetskvartetten var Swartz jämte Lindman den mest betydande. Båda företrädde den yngre, mera moderna förstakammartyp som befann sig i vardande.

Ett konciliant politiskt handlag förbands hos Swartz med en nedärvd konservativ övertygelse. Som chef för finansdepartementet hade han de bästa förutsättningar. Själv köpman och utgången ur en köpmanssläkt med patricieranor imponerade han i riksdagen genom sin grundliga sakkännedom och sin lugna säkerhet i uppträdandet. Det var med stor tvekan han inträtt i regeringen. Eget nog var han nära att kort efteråt lämna sin post i ett anfall av misstro till sin förmåga. Det dröjde inte länge förrän han framstod som en av ministärens grundpelare. Till kvartetten hörde, som nämnt, också Hugo Hamilton och Hederstierna. Av den förres liberala antecedentia fanns inte mycket kvar då han gick in i Lindmans ministär. Hans kapacitet som departementschef erkändes allmänt. Som talare spelade han på sitt temperament som stundom kunde förleda honom till utmanande, mindre välberäknade uttalanden. Men han kunde också på ett övertygande sätt fånga sitt auditorium när det var en sak som låg honom om hjärtat. Staaff betygar i ett brev att ministären i Hamilton fått en betydande kraft. Efter 1909 års remissdebatt har han antecknat att Hamiltons anförande var det bästa. Hederstierna kallades i vänsterpressen stundom den Lindmanska ministärens »onde ande». Någon verklig grund för beskyllningen låter sig inte framleta. Genom sin framstående juridiska och administrativa skicklighet fördunklade han sin medkonsult Roos. Småningom intog han en inflytelserik ställning även som politisk konsult i det »inre kabinett» som angav tonen i regeringen. Mellan de fyra männen uppstod en fast personlig och politisk vänskap som förband dem i gemensamma operationer även långt efter ministärens fall.

Fronörerna voro personligt predisponerade att företräda andrakammarsynpunkterna i de stora frågor regeringen tog upp. Deras hållning är mera vänsterorienterad än majoritetsfalangens. Särskilt reagerade Påboda och Tingsten starkt mot bolags- och industriherrarna både i regeringen och i första kammaren, »storfyckarna», som de ofta benämndes i frondörernas brevväxling. Som jordbruksminister åtnjöt Påboda högt anseende. Framför allt var det erfarenheterna av första-

kammarväldet som småningom förde honom över till vänstern. Fast och lugnt och med en hårdför målmedvetenhet, som gick Lindman på nerverna, drev han den ståndpunkt han gjort till sin. Tingsten hade en betydande organisatorisk begåvning. Han var knappast någon demokrat, som han stundom kallade sig, men han glömde inte sitt folkliga ursprung. Hos andra kammarens lantmän stod han väl till boks. I försvarsfrågan intog han en ståndpunkt som närmade sig den liberala vänsterns. Med Lindman, men även med Swartz, kom han tidigt på spänd fot. Tingsten var en originell personlighet, utan tvivel den originellaste, mest färgstarka i ministären, ständigt på vakt att hävda sin självständighet. Med sin utpräglad individualistiska läggning var han född frondör. Trolle kan ännu mindre än Tingsten kallas demokrat, men han stod i viss motsättning till första kammaren, där han alltsedan unionsstriden, då han tjänstgjorde som kabinetssekreterare under Lagerheim, var mindre väl sedd. Även Trolle var ytterst mån om sin självständighet som departementschef, och mellan regeringens båda excellenser var förhållandet stätt i ständig försämring. Trolle kan knappast fränkännas en viss höjelse att intrigera. Han synes ha varit road av spelet för dess egen skull. Tillsammans med Tingsten hade han spelat en frondörroll redan i Staaffs ministär, och det var ingen tillfällighet att de fortsatte att spela den rollen även i Lindmans. Roos sågs över axeln av regeringsmajoriteten. Hans liberala föregående, väl även gammal bekantskap med Påboda, gjorde det naturligt att han följde med i fronden.

Att hålla ihop en ministär som denna var inte lätt, och den höll inte heller ihop. Kriser och brytningar, dolda för yttervärlden eller öppna, avlöste varandra. Av ministärens ursprungliga medlemmar stod endast fyra kvar till slutet. Den första verkligt allvarliga ministerkrisen inträffade på hösten 1907 med påföljd att tre statsråd fingo avsked: Tingsten, sjöminister Dyrssen och civilminister Juhlin. Krisen är belysande för ställningen inom regeringen. Ur denna kris, vid vars lösning kronprinsen medverkade,

utgick den statsrådsuppsättning Gustaf V övertog vid trontillträdet.

Den yttre anledningen till krisen var relativt obetydlig. Vid en konselj den 26 november, där beslut fattades om utlämnande av vissa hemliga handlingar till den i september tillsatta stora försvarskommittén, uttalade sig Tingsten och Trolle mot utlämnandet i reservationer till protokollet. Det var ett förfaringssätt som till Lindmans stora förtrytelse även vid andra tillfällen använts av frondörerna. Efter konseljens slut begärde statsministern att Tingsten och Trolle skulle avskedas. Han vore i annat fall beredd att själv avgå. Stöten synes ha chockerat lika mycket den ålderdomsskröplige konungen — händelsen inträffade 14 dagar före hans död — som de båda berörda statsrådsmedlemmarna vilka voro alldeles oförberedda på vad som komma skulle. Statsministerns begäran bifölls emellertid av Oscar II och avskedet utsattes till en vecka senare. Under det samtal som uppstod synes dock Lindman ha gått med på att Trolles avsked kunde få anstå en något längre tid.

Orsaken till attacken mot Trolle är inte fullt klar. Troligen ha personliga skäl härvidlag mest bidragit. Ögonblicket var annars illa valt, eftersom Sverige nyss lidit ett diplomatiskt nederlag i fråga om undertecknandet av den norska integritetstraktaten. Under förhandlingarna i denna fråga som sköttes av Lindman hade Trolle mest hela tiden varit på semesterresa.

Vad Tingsten beträffar hade meningsdifferenser i försvarsfrågan uppstått mellan honom å ena sidan samt statsministern och sjöministern å den andra. Ett häftigt uppträde mellan de tre statsråden hade ägt rum i början av hösten. Krigsministern hade önskat sammansätta försvarskommittén, som hade till uppgift att med beaktande av det finansiella lägets krav lägga fram en försvarsplan, med uteslutande civila ledamöter — liksom sedermera Staaffs försvarsberedningar 1911 — men hade inte kunnat genomdriva sin vilja. Han ogillade dessutom bestämt de av cheferna för generalstaben och flottans stab utarbetade programmen, framför allt byg-

gande av stora sjögående pansarbåtar, som Dyrssen speciellt ivrade för, men även införande av ettårig värnplikt. Tingsten var rädd för att överdrivna militära anspråk skulle skada försvarets sak. Det måste vila på folklig grund, i det avseendet var han överens med Påboda som i stort sett delade hans ståndpunkt. Hans eget program var i korthet konsolidering på olika sätt av 1901 års härordning. »Efter 1905 har en militarism uppstått», skrev han i ett brev, »som inte vill ta hänsyn till landets finanser, som inte har den minsta blick för ekonomiska och politiska möjligheter och som hotar att kväva oss.» Orden klinga egendomligt i en militär krigsministers mun. Men i historiskt perspektiv ha de sitt intresse. Motsatserna i försvarspolitikerna 1907 mellan å ena sidan Tingsten och Påboda och å andra sidan de militära cheferna, understödda av Lindman och Dyrssen, förebåda de motsatser mellan vänster och höger som präglade den stora försvarsstriden 1911—1914.

Tingstens åsikter blevo snart kända. Han stötte sig med generalskommissionen, och i den extrema högerpressen, som utmålade honom såsom liberalernas och socialisternas hantlangare, skrevs att han förlorat arméns förtroende. Lindman som tog Dyrssens parti var visserligen inte ännu beredd att lägga fram de militära kraven. Men det är inte förvånande att han ville avlägsna en regeringskollega vars ståndpunkt han inte kunde godkänna. Den personliga spänningen mellan de båda männen hade för övrigt nått en höjd som gjorde fortsatt samarbete omöjligt.

Den kuppärtade aktionen Lindman inlett mot Tingsten och Trolle var emellertid föga välberäknad. Han synes ha talat därom endast med Swartz och Hederstierna. Meningen var att genom överrumpling ställa regeringen inför fullbordat faktum, varigenom en utvidgning av konflikten skulle förekommas. Påboda som genom sin starka ställning i andra kammaren inte kunde undvaras skulle i en hast isoleras och därigenom till en viss grad oskadliggöras. Det visade sig att Lindman gjort upp räkningen utan värden. Påboda blev helt naturligt högst oangenämt berörd vid underrättelsen

att hans närmaste vänner i regeringen plöstitligt skulle köras på porten. I händelse av Tingstens avgång fordrade han att även Dyrssen som ett försoningsoffer åt både Tingsten och den allmänna opinionen — till undvikande av missförstånd om regeringens försvarspolitiska hållning — skulle avskedas. Uppfylldes inte denna fordran, förklarade han sig beredd att själv gå. Att Trolle skulle stanna förutsattes. Nödd och tvungen slog Lindman till reträtt. Han offrade Dyrssen. Utrikesministerposten hade han erbjudit åt Fredrik Wachtmeister, men denne avböjde efter att ha talat med Påboda. Kronprinsen ingrep verksamt för Trolles kvarstannande, vilket också blev resultatet. Juhlin, som inte var inblandad i konflikten, men som visat sig mindre lämpad för sin post, fick göra de avgående Tingsten och Dyrssen sällskap.

Ministerkrisens slutspel dirigerades sålunda av Påboda. Men de kvarstående frondörerna greps efter den utståndna attacken av en viss oro för framtiden. Trolle skall vid ett samtal med kronprinsen ha varnat honom för att kungamakten lät sig ledas av en enda man — nu Lindman, förut Boström —, och han framhöll det olämpliga i den melodram som utspelats inför den gamle konungen den 26 november. Kronprinsen lär ha lovat att något sådant inte mer skulle hända.

För Lindman var det en vinst som han säkerligen skattade högt att han blivit kvitt sin mest stridslystne, alltid oberäknelige antagonist. Tingsten tog avskedet hårt. Han ansåg sig orättvist och brutalt behandlad. Med sin robusta natur hade han ett labilt lynne som lätt stämades i svart vid lidna motgångar. Man kan se hur stämningen färgat den situationsbild han i ett brev tecknade av konung Oscars sista konselj — fyra dagar före dödsfallet —, där de demissionerande statsråden beviljades avsked och deras ersättare utnämndes: »Vid rekonstruktionen i onsdags (4 december) inför konungens sjukbädd tyckte man sig se bilden av den sjunkande kungamakten. Kungen matt och svag, vid hans fötter exekutorn — Lindman. Konungen viskade till mig: 'Jag är så ledsen'. Kronprinsen sade vid avskedet: 'Jag hoppas att du kommer tillbaka'. Om det var mera än en fras vågar jag icke säga.»

III.

Ministerkrisen 1907 medförde ingen avspänning i förhållandet mellan majoriteten och de tre i den Lindmanska regeringen kvarstannande frondörerna — Påboda, Trolle och Roos. Snarare skärptes motsatserna. Konungen beklagade sig över att oenigheten mellan statsrådsmedlemmarna gjorde regentkallet svårare för honom. Så gott sig göra lät synes han ha intagit en opartisk hållning till de stridande grupperna i konseljen. Trolle som hade monarkens öra motvägde i viss mån Lindmans inflytande, vilket inte uteslöt att han ibland fick lida motgångar som han hade svårt att smälta. Vid en statsrådsberedning i juni 1908, där det gick ovanligt hett till, blev Trolle i en utnämningsfråga — den rörde besättandet av sändebudsposten i Köpenhamn — så gott som ensam om sin mening. Endast av Roos fick han understöd. Han var nära att avgå. »Vidare samarbete med den mannen (Lindman) är för mig en absolut omöjlighet», skrev han till den frånvarande Påboda. Ett besök kort därpå hos konungen på Tullgarn synes dock ha kalmerat honom. Men vid denna tid torde Påboda och Trolle kommit till klarhet om att regeringen i sin dittillsvarande sammansättning inte kunde fortsätta mycket längre.

Vid 1908 års riksdag hade rykten börjat komma ut om splittringen i ministären. Den blev uppenbar då regeringens proposition om norrländska arrendelagen avlämnades. Propositionen var åtföljd av ett statsrådsprotokoll, där Påboda jämte Trolle och Roos efter hård strid med statsministern reserverat sig mot lagen därför att den ej kombinerats med en vanhävdslag. Det gällde en viktig social och ekonomisk fråga, där Påboda både av principiella och praktiska skäl ej kunde ge efter. Ett spel bakom kulisserna tog vid, där Lindman och Påboda ansträngde sig att värva röster, var och en för sin ståndpunkt. I riksdagsdebatten föredrogo de att tåga. Resultatet blev ett kännbart nederlag för Lindman genom att andra kammaren avlog propositionen. Om frondörerna räknat med att han skulle gå togo de grundligt miste. Lindman satt lugnt kvar. Hade Påboda däremot desavuerats av

andra kammaren, är det högst sannolikt att han och hans vänner demissionerat, vilket kunnat få katastrofala följder för hela regeringen.

Inför 1908 års val till andra kammaren räknade Lindman med framgång för högern. Det var inte alldeles utan skäl han såg optimistiskt på situationen. Han hoppades möta 1909 års riksdag, skrev han till Swartz, »med eller utan Påboda, Trolle och Roos». Valstriden fördes av högern i socialistskräckens tecken, av vänstern som en kamp mot förstakammarväldet. Staaffs slagord 1906 — folkmakt contra herremakt —, som med skärpa redan från början angav verkliga innebörden av den starkt socialt betonade, ofta upprörda författningsskamp som sedan fortgick fram till det demokratiska genombrottet, blev för vänstern samlingstecknet i den första stora kraftmätningen 1908. Sociala motsatser satte i hög grad sin prägel på valrörelsen, den första där 1900-talets stora partiorganisationer tillämpade metoder som närma sig de moderna. Strejker och arbetaroroligheter avlöste varandra under sommaren. Amaltheadådet i juli upprörde i hög grad sinnena. Hugo Hamilton stämplade i ett uppseendeväckande tal den socialistiska arbetarrörelsen som samhällsomstörtande. Staaff framförde med eftertryck det 1907 formulerade liberala programmet om parlamentariskt styrelsesätt med krav att regeringen företrädesvis skulle stödja sig på den folkvalda kammaren. Statsministern avvisade parlamentarismen med parollen att regeringen skall stå över partierna, suveränt negligerande det faktum att han själv uppträdde som högerpartiets ledare i valstriden. Mera direkt än någonsin förr rörde sig denna om regeringens vara eller icke vara.

Valutgången blev ett eklatant nederlag för regeringen. Socialdemokraterna fördubblade sitt antal, liberalerna ökade något, högern förlorade omkring 20 mandat. Tillsammans behärskade vänstern bortåt 140 platser i andra kammaren. Den liberala ledningen krävde i denna situation regeringens avgång. Kraven framfördes i en serie artiklar i Dagens Nyheters ledarspalt, skrivna i samförstånd med Staaff av Fridtjuv Berg, som vikarierade för Otto von Zweigbergk under en

tids sjukledighet för denne. Den liberala pressopinionen ute i landet var mindre benägen för omedelbart regeringsskifte. Vid ett samtal med Branting sökte Staaff förmå honom att i Social-Demokraten stödja kravet på regeringsdemission. Staaff framkastade även tanken att Branting skulle ingå i en eventuell vänsterministär. Både mot det ena och det andra ställde sig Branting avvisande. Han ansåg fortsatt, skärpt opposition av den samlade vänstern tills vidare vara det taktiskt riktiga. Av visst intresse är att han ställde i utsikt möjligheten att framdeles, efter nästa val, träda in i en vänsterkoalitionsregering, ehuru han motsåg svårigheter från sitt partis sida.

Lindman hade ingen tanke på att avgå. Ett sådant steg skulle ha stått i strid med de antiparlamentariska principer han förkunnat under valrörelsen. För övrigt ansåg han sig pliktig stå kvar tills rösträttsreformen bekräftats vid 1909 års riksdag. Men han syftade längre. Sitt innersta motiv klargjorde han i ett brev i slutet av september till den gamle lantmannaledaren Per Pehrson i Törneryd. Det vore farligt, utvecklade han här, att genom demission, som innebure en eftergift åt andrakammarparlamentarismen, skapa ett prejudikat som gjorde det svårt för konungen att efter 1911 års val, då de nya rösträttsbestämmelserna skulle träda i tillämpning, »regera med en majoritet i första och en minoritet i andra kammaren för att hindra ett verkligt radikalt-socialistiskt regemente»

Uttalandet är av största intresse. Det är inte längre fråga om »en regering över partierna», utan en regering stödd av högerpartierna i riksdagens båda kamrar. Högerregementets bevarande är huvudsaken. Konungens engagemang på högerns sida tas för givet. Hävdandet av hans frihet att välja rådgivare betyder att han väljer högermän. Staaff hade i ett valtall kallat det Lindmanska regeringssättet »förstakammarparlamentarism». Nils Edén har karakteriserat det som en »upp- och nedvänd parlamentarism». Man kan också tala om gemensam voterings-parlamentarism med tyngdpunkten förlagd till den fyrkvalda kammaren. Denna kammare var tills vidare kompakt höger. Fråga var om ett tillräckligt stort och säkert

högerannex kunde påräknas i andra kammaren. Det var här-
om avgörandet skulle komma att stå vid 1909 års riksdag.

För Petersson i Påboda liksom för Lindman hade frå-
gan sedan länge varit aktuell. Hur skulle de moderata lant-
männen ställa sig i striden mellan vänster och höger? I ett
valtal hade Påboda uppmanat dem att hålla en självständig
centerlinje. I pressen skrevs att han var i färd med att bilda
ett centerparti. Särskilt uppmärksammades en filippik som
han i det sammanhanget riktat mot bolagshögern i första
kammaren. Lindman blev upprörd över talet som han ansåg
riktat mot sig själv. Det bidrog naturligtvis inte att förbättra
förhållandet mellan de båda kollegerna. Då Lindman vid ett
samtal med Roos, som synes ha varit lösmynt, fick uppfatt-
ningen att frondörerna planerade att avgå strax efter rösträts-
reformens definitiva antagande och dra med sig hela ministären
i fallet, var han nära att genast (i början av oktober) göra sig
av med dem, men vågade inte förverkliga tanken. Det hade
dock sett alltför utmanande ut om han efter högerns valneder-
lag avlägsnat ministärens moderata element. En uppgörelse
som försöktes under konungens medverkan ledde inte till något
resultat. Oenigheten tilltog. Påboda och Lindman upphörde
att tala med varandra och kommunicerade endast officiellt.
En öppen kris kunde inte vara alltför långt borta.

IV.

Den väntade slutkrisen kom i mitten av mars 1909 med
resultat att Påboda, Trolle och Roos fingo avsked från sina
statsrådsämbeten. Anledningen var meningsskiljaktighet mel-
lan dem och statsministern om avfattningen av dennes svar
på en av den liberale andrakammarledamoten Sandström
väckt, av Staaff skriven interpellation, den mest uppmärk-
sammade av de interpellationer som gjorde 1909 års riksdag
till en av de oroligaste under 1900-talet. Frågan var ömtålig,
eftersom den rörde riksdagens rätt, närmare bestämt utskot-
tens rätt att enligt gammal praxis utan regeringens förmedling
hämta upplysningar av ämbets- och tjänstemän. Regeringen
hade på ett uppseendeväckande sätt ingripit mot denna praxis.

Interpellationssvaret var snävt avfattat, varför frondörerna, beredda att ta konsekvenserna, bestämt ogillade det. Läget var spännande. I andra kammaren kunde ett stort angrepp väntas av oppositionspartierna med demonstrativa massinstämmanden i misstroendeförklaringar av partiledarna, åsyftande att fälla regeringen. Branting var nu beredd att stödja en eventuell liberal ministär. Hur skulle kammarens konservativa partier förhålla sig? Skulle de ställa sig bakom statsministern eller följa sin gamle förtroendeman Påboda i den schism som utbrutit? Därpå berodde regeringens öde.

Lindman handlade som vanligt rappt och resolut, men med större beräkning än i tidigare kritiska situationer. Han lyckades på sin sida vinna lantmannaledarna Andersson i Skivarp och Persson i Stallerhult, vilka synes ha undvikit att yppa statsministerns inviter för Påboda. Den socialistiska faran, som det talats så mycket om och som vid olika tillfällen debatterats även i riksdagen, torde i allmänhet ha gjort de moderata lantmännen benägna att flytta sina positioner längre åt höger. Men för att erhålla deras bistånd i en fråga som gällde tillvaratagandet av folkrepresentationens rättigheter var det nödvändigt att Lindman gjorde vissa medgivanden. Det talades mycket under samtiden om att statsministern opererat med två interpellationssvar. Därmed förhöll sig på följande sätt. Jämför man det ursprungligen utformade svaret, som förelades statsrådsberedningen i frondörernas närvaro och av dem underkändes, med det svar som upplästes i kammaren, befinnes att en hel del modererande ändringar och tillägg blivit gjorda. Det kan inte betvivlas att den senare versionen tillkommit för att ernå lantmännens understöd. Av vikt var särskilt ett tillägg på slutet, efter själva svarpunkterna, där en lugnande försäkran gavs att avsikten ej var att undertrycka dittills utbildad praxis, en passus som sedan också särskilt åberopades av lantmannaledarna i kammardebatten.

När Lindman vunnit lantmännen ansåg han sig vara på den säkra sidan. Dagen före interpellationsdebatten uppmanades Påboda och med all sannolikhet även Roos att

inlämna sina avskedsansökningar. Trolle gjorde självmant sammalunda, men utsattes på kvällen för starka påtryckningar av konungen att kvarstå. Den senare versionen av interpellationssvaret hade ej visats för frondörerna, ett onekligen egenomligt förfaringssätt som efteråt väckte Påbodas indignation. Vidare anskaffades i all hast ersättare åt de avgående, i Påbodas ställe en av lantmannapartiets mera betrodda men knappast mera betydande män, ingenjör Nylander, i Roos ställe kansli-rådet Lindström. I sista stund, i den konselj som en timme innan interpellationssvaret upplästes i kammaren hölls för beslut om ministärens förändring, gjordes ännu ett försök att få Trolle att återta sin avskedsansökan. Det ansågs olägligt med ett alltför stort uppbrott ur regeringen på en gång. Men Trolle stod fast i sin föresats att följa sina vänner.

I andra kammaren avlöpte interpellationsdebatten, den längsta som hållits i svenska riksdagen, ungefär som man kunnat förutse. Genom instämmanden i partiledarnas yttranden eller genom egna anföranden uttalade omkring 125 ledamöter tillhörande vänsterpartierna sitt misstroende mot regeringen. På samma sätt avgavs en förtroendedeklaration av inemot 70 medlemmar från lantmanna- och nationella framstegspartierna. Ministären hade blivit föremål för ett mera renodlat misstroendevotum än kanske någon annan svensk ministär. Men Lindmans beslut var fattat. Han satt lugnt kvar. På första kammaren kunde han lita, och han hade försäkrat sig om det behövliga annexet i den andra. Visserligen var ministärens underlag i båda kamrarna genom den nyss beslutade rösträttsreformen underminerat. Men för den numera eniga regeringen framstod det som en angelägen sak att så långt som möjligt utnyttja den galgenfrist som återstod.

Man kan fråga sig hur konungen betraktade läget. Att hans sympatier voro hos högern var ingen hemlighet. Han kan gott karakteriseras som högerman. Om rösträttsreformens nödvändighet torde han ha varit fullt övertygad. Att konungen däremot starkt reagerade mot parlamentarismen hörde vid denna tid i Sverige traditionellt ännu snart sagt samman med yrket. Likställighet mellan vänster och höger i tävlan

om regeringsmakten var något som ännu inte vunnit erkännande. Tack vare kungamaktens förtroende var högern mest gynnad part. Utan tvivel var konungen helt med på att Lindman satt kvar efter 1908 års val för att ej något farligt parlamentariskt prejudikat skulle skapas. Likaså att Lindman efter utrensning av sina moderata kolleger 1909 trots klart misstroendevotum av en stor andrakammarmajoritet höll ut i spetsen för en kampministär. Rykten om en ministär Widén—Påboda—Persson i Tällberg voro i omlopp, men saknade all grund. Striden mellan herremakt och folkmakt gick vidare. Att konungen i den striden ställde sig på herremaktens sida stod för vänstern fullt klart.

Vad som kanske allra mest oroade konungen var socialdemokratins snabba framväxt. Något av samma socialistskräck som vid denna tid var så vanlig i högerkretsar synes ha gripit monarken. Han hade ogillat liberalernas samgående med socialdemokraterna vid 1908 års val. Och en vänsterministär som på ett eller annat sätt vore beroende av socialdemokratiskt stöd, kanske rent av inneslöte en eller annan socialdemokrat, betraktade han av allt att döma som en särskilt betänklig eventualitet.

Vad beträffar konungens uppfattning speciellt om socialdemokratin ger en dagboksanteckning av Karl Staaff rörande ett samtal som han hade med konungen på slottsbalen den 16 januari viss inblick. »Konungen talade med mig», skriver Staaff, »om nya kammaren, bekymrad över de många socialdemokraterna. Jag svarade: Vi få vara beredda på många fler vid nästa val. Och det är bättre att (när de äro så talrika i landet) de ock få vara med och arbeta och känna ansvar. Kungen (ivrigt): Ja, ja, dvs. du menar ansvar i riksdagen, väl inte i regeringen? Jag: Kanske inte för det närvarande, men det kommer nog. Kungen (mycket ivrigt): Men det skulle vara omöjligt med det program de ha, republik, gudsförnekelse och annat. Men tillade: Naturligtvis, man bör aldrig säga aldrig, man kan ju inte veta (med faderns gest).» Vad konungen sade var varken märkligt eller ovanligt. Ett par veckor senare gav hans statsminister offentligen uttryck åt liknande synpunkter.

Det kan antas att samtalet med Staaff befäste konungen i hans föresats att hålla Lindman om ryggen. I slutrepliken inlade han knappast någon djupare mening. Men i historisk belysning har den ett visst intresse. Vad konungen 1909 ville skjuta ifrån sig som något omöjligt inträffade åtta år senare, då han utnämnde de första socialdemokratiska statsråden.

V.

Den Lindmanska ministären förde under de första tre åren en dramatisk tillvaro. Den psykologiska, rent mänskliga aspekten tilldrar sig nästan lika stort intresse som den politiska. Hur nära de höra samman blir man mer än annars påmind om. De flesta medlemmarna hade inte nått 50, en del av dem voro män med hett blod. Det blev påfrestande att i de personliga och politiska slitningar som ständigt förekommo gå omkring och se snett på varandra med nävarna knutna i byxfickorna. Spänningen urladdade sig esomoftast i scener och lynnesutbrott, och det hände när man sammanträffade i statsrådsberedningen att nävarna kommo på bordet så att det gav genklang i skivan. Det är inte alldeles ovanligt att i våra regeringar vissa medlemmar levt på krigsfot med varandra. Men knappast i någon regering ha skiljelinjerna framträtt så markerade som i den Lindmanska.

Det har knappast tillräckligt observerats vilken betydelse den första treårsperioden i den Lindmanska ministärens historia haft för den följande inre utvecklingen. Under denna tid ställas och fixeras klarare än förr de viktiga frågor, visserligen tidigare aktualiserade, som gävo prägel åt den stora politiska strid som under de kommande åren pågick och alltmer skärptes. Vi ha mött några av dessa frågor i konflikterna statsråden emellan. Olika grundåskådningar stodo här mot varandra, företrädde särskilt av Påboda och Lindman. Rösträttsreformen, det första stora stridsämnet, visade sig vara ett provisorium, som knappast tio år senare följdes av det fulla demokratiska genombrottet. I försvarsfrågan

skymta stridslinjer som sedan söndrade nationen. I fråga om regeringssättet fastslås med stor klarhet och skärpa i den offentliga diskussionen de motsatta ståndpunkter kring vilka vänster och höger drabbade samman fram till parlamentarismens seger 1917. Slutligen ordnas och samlas på ömse håll själva stridsfronterna. Liberaler och socialdemokrater närma sig varandra. De olika delarna av det gamla lantmannapartiet äro färdiga att gå med förstakammarhögern. Det sista var Lindmans verk, kanske det för framtiden politiskt mest betydelsefulla han uträttade.

Den tvekamp Petersson i Påboda hela tiden förde med Lindman var framför allt en kamp om andra kammarens lantmän. Det var för att föra den kampen till slut som han avvaktande så länge höll sig kvar i ministären. Utgången blev ett nederlag för Påboda. Det dröjde nu inte länge förrän han var färdig att sluta sig till vänstern. Om han tidigare tänkt sig en bondecenter, blev han av erfarenheten fullt övertygad att endast en enig vänster kunde med framgång fortsätta striden mot första kammaren. Det ligger därför helt i linje med den utveckling Påboda genomgått att han som bonderepresentant återkom på sin gamla post i den vänsterministär konungen såg sig nödsakad utse, sedan 1911 års jordskred gjort det omöjligt för honom att fortsätta enligt Lindmans recept: »att regera med en majoritet i första och en minoritet i andra kammaren för att hindra ett verkligt radikalt-socialistiskt regemente».

Axel Brusewitz.

Framställningen ovan sammanställd ur artiklar i Dagens Nyheter våren 1948 och på vissa punkter något utökad. Bland källor som använts må nämnas: anteckningar och brev av Joh. Hellner, Arvid Lindman, Alfred Petersson i Påboda, Karl Staaff, Maud von Steyern, Lars Tingsten, Eric Trolle och Johan Widén.

(Tryckt juni 1948).